

Autoreferat rozprawy doktorskiej

(dyscyplina naukowa - ekonomia)

mgr Lidia Sokołowska

**METODY AKTYWIZACJI ZACHOWAŃ
PRZEDSIĘBIORCZYCH MŁODZIEŻY SZKOLNEJ**

Promotor: **Prof. zw. dr hab. Iga Rudawska - Uniwersytet Szczeciński**

Recenzenci: **dr hab. Wiesława Kuźniar, prof. UR - Uniwersytet Rzeszowski**

dr hab. Jarosław Korpysa, prof. US - Uniwersytet Szczeciński

Szczecin 2018

Spis treści

1. Uzasadnienie wyboru problematyki badawczej	3
2. Cel i hipoteza badawcza	6
3. Przedmiot badań i metody badawcze.....	7
4. Struktura pracy.....	9
5. Synteza wyników z przeprowadzonych badań.....	11
6. Wnioski końcowe i rekomendacje.....	30

1. Uzasadnienie wyboru problematyki badawczej

Przedsiębiorczość w ekonomii jest ściśle związana z człowiekiem, który na przestrzeni wieków, poprzez swoją aktywność i innowacyjność nadawał jej kształt oraz charakter. Z matematycznego punktu widzenia zainteresowanie zjawiskiem przedsiębiorczości miało charakter sinusoidalny, od niedoceniaenia w czasach ekonomii klasycznej czy marksistowskiej, po teorię J. Schumpetera określającą przedsiębiorczość jako siłę napędową kraju. W gospodarce XXI wieku zagadnienie przedsiębiorczości stało się faktem społecznym o rosnącym znaczeniu¹. O tym, jak duże znaczenie w nowej gospodarce odgrywa przedsiębiorczość świadczy fakt, że omawiane zjawisko przedsiębiorczości zostało zawarte w krajowych i unijnych dokumentach, tj.: Strategii Rozwoju Kraju 2020, Konstytucji Biznesu, Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności, czy w komunikacie Komisji Europejskiej - Plan Działania na Rzecz Przedsiębiorczości do 2020 r. pojmując przedsiębiorczość jako:

- obszar aktywności gospodarczej, do zwiększania efektywności gospodarowania;
- element rozwoju kapitału społecznego;
- składnik rozwoju i poprawy jakości kapitału ludzkiego.

Podejmowane obecnie działania mają na celu trwale zmienić postrzeganie zjawiska przedsiębiorczości przez współczesne społeczeństwa, uzyskując wymierne korzyści w dłuższej perspektywie.

Do najważniejszych twórców i badaczy, których prace miały znaczący wpływ dla powstania i rozwoju różnorodnych koncepcji opisujących przedsiębiorczość należą: R. Cantillon, A. Smith, B.F. de Belidon, J.B. Say, J.A. Schumpeter, F. Knight, L. von Mises, F.A. Hayek, P.F. Drucker, I. Kirzner, R. Griffin, C.A. Kent, W. Weber. Do współcześnie publikujących badaczy przedsiębiorczości należą, między innymi: W.J. Baumol,

---

¹ Solarz J.K., *Modele przedsiębiorczości. Doświadczenia USA i Japonii*, Instytut Gospodarki Narodowej, Warszawa 1990, s. 270-271.

G.T. Lumpkin, H.M. Morris, a w kraju: W. Dyduch, A. Gaweł, T. Kraśnicka, T. Piecuch, B. Piasecki, T. Bernat, J. Korpysa, R. Kusa, K. Wach, P. Zbierowski², W. Kuźniar.

Przykładem międzynarodowego wysoko zaawansowanego metodologicznie projektu badającego zjawisko przedsiębiorczości jest projekt Global Entrepreneurship Monitor (GEM), określający dynamikę tego zagadnienia pomiędzy społecznościami. W badaniach bierze udział około 100 krajów, w tym także Polska. Duży wkład w literaturę przedmiotu wnosi Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), która wraz z zespołem badaczy Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach opracowuje coroczne raporty podsumowujące wyniki badań *GEM Polska* od 2011 roku. Ponadto PARP razem z przedstawicielami Uniwersytetu Jagiellońskiego opracowują i przedstawiają wyniki badań z kolejnych edycji Bilansu Kapitału Ludzkiego uwzględniające informacje m. in. o lukach kompetencyjnych występujących w gospodarce krajowej, czy też o stanie rynku edukacyjnego. Uzyskiwane wyniki badań są podstawą do współpracy Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Rodziny Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz PARP mającej na celu stworzenie rozwiązań poprawiających jakość kapitału ludzkiego poprzez zadania określone w Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030r.). Niedopasowanie kwalifikacji do obecnych potrzeb rynku pracy, to jeden z czynników bezrobocia, w szczególności pośród młodych ludzi³.

Współcześnie, pojęcie przedsiębiorczości jako zjawisko złożone, interdyscyplinarne nie jest już utożsamiane tylko i wyłącznie z procesem tworzenia, i prowadzenia działalności gospodarczej, lecz również z:

- aktywnością prezentującą coś nowego, mającego określoną wartość;
- działaniami wymagającymi nakładu czasu, wysiłku oraz ryzyka finansowego, psychicznego i społecznego;
- cechami i postawami osobowości człowieka mającego skłonność i zdolność do aktywizowania oraz realizowania nowych, energicznych działań⁴.

---

² M. Kosala, M. Urbaniec, K. Wach, *Leksykon polskich badaczy przedsiębiorczości*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2016, s. 15-16.

³ <https://www.mpit.gov.pl/strony/aktualnosci/rzad-dostosowuje-edukacje-do-potrzeb-ryнку-pracy/> [dostęp 7.04.2018r.].

⁴ T. Tyszka, *Psychologia ekonomiczna*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, GWP, Gdańsk 2002, s. 358.

Wielopłaszczyznowe uwarunkowania zachowań przedsiębiorczych jednostki można zatem podzielić na czynniki endogeniczne, wrodzone predyspozycje człowieka oraz czynniki egzogeniczne, zewnętrzne (rodzinne, społeczne, kulturowe, edukacyjne, demograficzne, czy ekonomiczne). Szczegółowa analiza dostępnej literatury tematu i dotychczasowe doświadczenie zawodowe autorki pozwoliły wyciągnąć wniosek, iż tak określana przedsiębiorczość może być niewystarczająca, a niekiedy niezrozumiała dla młodego pokolenia, by odzwierciedlić obecną rzeczywistość. Zatem autorka zdecydowała się zaproponować definicję pojęcia przedsiębiorczości, skierowaną głównie do młodzieży, dopasowaną do ich sposobu postrzegania świata, która brzmi następująco:

Przedsiębiorczość, to poszukiwanie odzwierciedlającego nasze marzenia, aspiracje, możliwości intelektualne i zawodowe, wygodnego miejsca na ziemi.

Populacja młodych ludzi w wieku 16-19 lat, kształtująca swoje kompetencje i poglądy, zaczyna coraz częściej pojawiać się na rynku pracy. Należy zatem zadbać, by umiejętności i postawy przedsiębiorcze młodzieży kreowane niezależnie od wyboru edukacji: formalnej (kolejne etapy szkół), nieformalnej (wzorce rodzinne, normy społeczne, kulturowe), pozaformalnej (kursy, szkolenia, praktyki, warsztaty), czy samokształcenia (Internet, prasa i książki specjalistyczne) były jak najlepiej dopasowane do wymagań pracodawców lub przygotowały młode osoby do podjęcia własnej działalności gospodarczej. W związku z tym, problematyka aktywizacji postaw i zachowań przedsiębiorczych tego wyjątkowego segmentu rynku, jaką jest młodzież w okresie szkoły średniej, ma znaczny wpływ na realizację jej aspiracji edukacyjno-zawodowych oraz osobistych, a w przyszłości na rozwój gospodarczy kraju. Na obecnym rynku usług edukacyjnych zadaniem priorytetowym staje się promocja przedmiotów i działań rozwijających cechy przedsiębiorcze uczniów szkół średnich oraz analiza czynników ułatwiających bądź zakłócających spełnianie planów zawodowych młodzieży szkolnej. Tak ukierunkowane działania umożliwiają uczniom lepszą orientację w realiach polskiej gospodarki rynkowej podczas planowania kariery zawodowej oraz zarządzania nią w sposób świadomy i odpowiedzialny.

Długoterminowe działania Unii Europejskiej w ramach określanych strategii oraz polskich instytucji odnośnie kształtowania zachowań przedsiębiorczych są wciąż niewystarczające w obliczu reform systemowych w polskiej edukacji oraz w odniesieniu do zachowań segmentu osób z przedziału wiekowego 16-19 lat, przygotowujących się do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej.

W teorii i w praktyce polskiej edukacji występuje luka, która zgodnie z wiedzą autorki, dotychczas nie została zagospodarowana, przynajmniej w Polsce. Można zidentyfikować przedmiot badań teoretycznych i empirycznych w zakresie promocji przedmiotów i działań aktywizujących przedsiębiorczość w odniesieniu do podmiotu badań, jakim jest młodzież szkół średnich oraz czynników ułatwiających bądź zakłócających spełnianie ich planów zawodowych. Liczne badania obejmowały różne grupy młodzieży, jak na przykład samych studentów, absolwentów szkół wyższych czy gimnazjalistów lub ogólnie młodzież z przedziału wiekowego 15-26 lat. Podobnie można zidentyfikować badania dotyczące samej efektywności szkolnego przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości*. Stąd konieczne było przeszukanie zasobów i wskazanie możliwie użytecznych metod promocji mających wpływ na kształtowanie zachowań przedsiębiorczych uczniów w polskiej szkole średniej.

2. Cel i hipoteza badawcza

Chcąc zapełnić istotną lukę poznawczą dotyczącą próby oceny powiązań i zależności współczesnych metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży szkół średnich, skonstruowano i wykorzystano autorski model badawczy, określający cele warte realizacji. **Nadrzędnym celem** dysertacji jest:

Identyfikacja metod aktywizacji postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich.

Zaś celami szczegółowymi umożliwiającymi realizację celu nadrzędnego, **będącymi jednocześnie zasadniczymi problemami badawczymi**, są:

- identyfikacja problemów kształtowania przedsiębiorczości jednostek ludzkich;
- określenie roli segmentu młodzieży szkolnej we współczesnej gospodarce poprzez identyfikację jej znaczenia dla rozwoju gospodarczego kraju;
- zbadanie wpływu edukacji na promowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów;
- określenie szczegółowego profilu segmentu badanej grupy uczniów szkół średnich;
- weryfikacja stosowanych metod i narzędzi kształtujących zachowania przedsiębiorcze uczniów;
- analiza możliwości stosowania omawianych metod i narzędzi w edukacji szkolnej.

W ramach realizacji celu nadrzędnego oraz wyjaśnienia przedstawionych powyżej problemów, sformułowano **hipotezę badawczą**, iż:

Wykorzystanie metod aktywizacji przedsiębiorczości młodzieży szkolnej w istotny sposób wpływa na kreowanie jej postaw i zachowań, poprawiając tym samym jej pozycję na konkurencyjnym rynku pracy.

Weryfikacja hipotezy badawczej wymaga wprowadzenia **hipotezy pomocniczej**:

Na rynku usług edukacyjnych promuje się przedmioty i działania rozwijające przedsiębiorczość uczniów szkół średnich.

Dysertacja ma charakter głównie poznawczy, ale również metodyczny i stosowany. Charakter poznawczy wymaga pogłębionych studiów literatury przedmiotu. Kontekst metodyczny polega na identyfikacji metod i działań aktywizujących postawy i zachowania przedsiębiorcze młodzieży szkół średnich. Aspekt stosowany polega na określeniu możliwości wdrożenia metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich na rynku usług edukacyjnych.

3. Przedmiot badań i metody badawcze

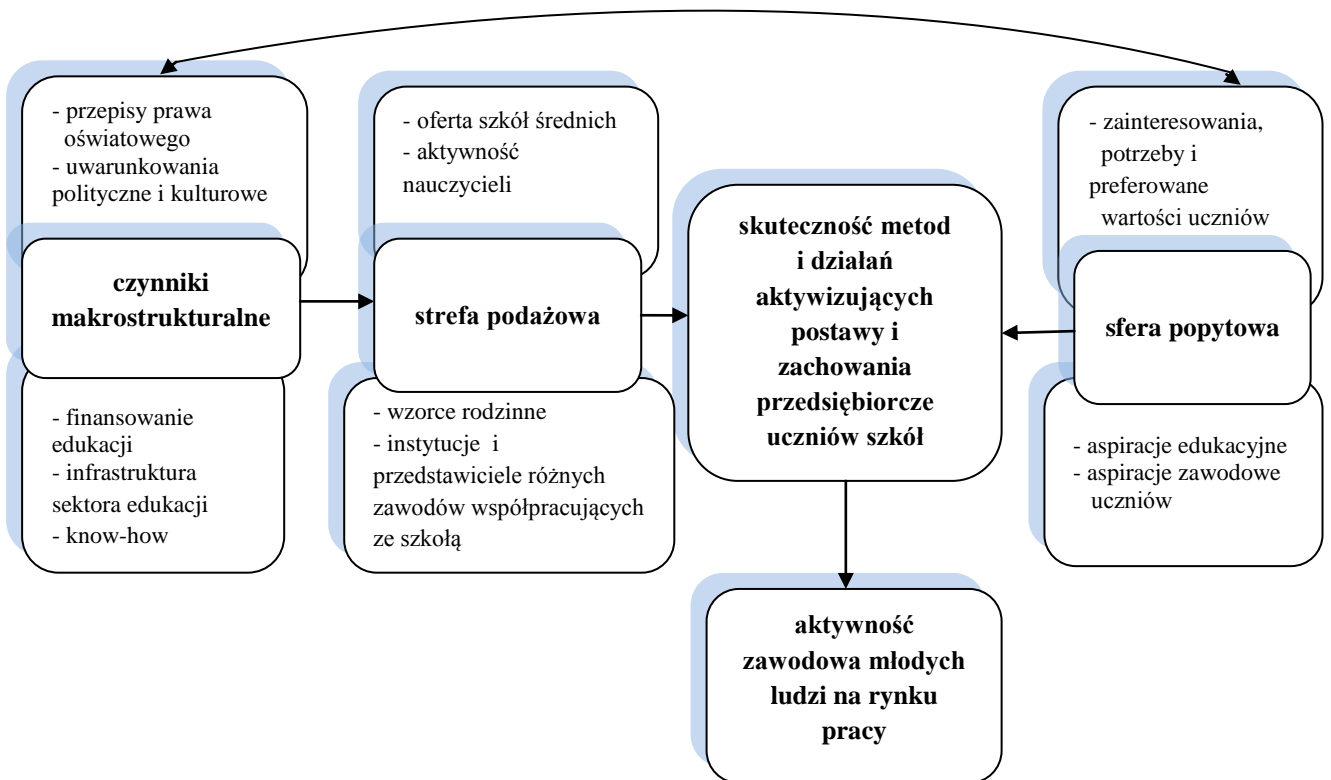
Przygotowanie młodzieży do wejścia na rynek pracy w warunkach postępującej konkurencyjności powinno być niewątpliwie istotnym elementem w edukacji szkolnej, wymagającym stosowania wielu różnorodnych metod i narzędzi kształtujących oczekiwane postawy i zachowania uczniów. W części badawczej dysertacji odwołano się do przekonań, doświadczeń oraz wyobrażeń badanego segmentu rynku, chcąc poznać jego opinię na temat metod i narzędzi aktywizujących zachowania przedsiębiorcze, które mogą wpłynąć na stopień realizacji ich dalszych planów edukacyjno-zawodowych.

Zrealizowanie celu pracy i zweryfikowanie hipotezy badawczej w ramach badanego zagadnienia przeprowadzono zgodnie ze skonstruowaną procedurą badawczą składającą się z sześciu etapów:

1. Teoretyczne przygotowanie założeń procedury.
2. Wstępne założenia modelu.
3. Ustalenie metod i narzędzi badawczych.
4. Badania empiryczne, czyli część terenowa oraz wnioski cząstkowe.
5. Analiza statystyczna i udokumentowanie wyników badań.

6. Ocena wyników badań, sformułowanie wniosków oraz propozycji kierunków aktywizacji przedsiębiorczości uczniów szkół średnich, ułatwiających realizację ich planów zawodowych.

Do weryfikacji postawionych hipotez wykorzystano opracowany przez autorkę eksplanacyjny model badawczy (rysunek 1). Przedstawia on układ powiązań pomiędzy podstawowymi elementami obecnego rynku usług edukacyjnych. Tak określony i poddany testowi model, przy odpowiednio dobranych zmiennych, jest punktem wyjścia dla interpretacji teoretycznej, przedstawiającej proponowane kierunki aktywizacji przedsiębiorczości uczniów szkół średnich. Jest również próbą określenia, w jakim stopniu poszczególne determinanty ułatwiają, a w jakim zakłócają spełnianie planów zawodowych młodzieży szkół średnich.

Rysunek 1. Eksplanacyjny model badawczy aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży na rynku usług edukacyjnych

Źródło: opracowanie własne

Na każdym etapie realizacji badań posłużono się metodą studiów literaturowych z danej tematyki. Sam okres badawczy w analizie empirycznej, to okres od marca do lipca 2017 roku. Jednak w analizie literatury odniesiono się również do okresów wcześniejszych, aby nie pominąć najważniejszych prac oraz teorii wnoszących obiektywne informacje wykorzystywane podczas opracowywania dysertacji.

W pracy wykorzystano następujące źródła informacji: literaturę krajową i zagraniczną, w tym publikacje książkowe, referaty, artykuły naukowe, raporty branżowe (łącznie 261 pozycji), zasoby internetowe (43 pozycje) oraz obserwacje, wyniki wtórnych badań kwestionariuszowych, a także dane empiryczne uzyskane podczas autorskich badań bezpośrednich.

Realizacja ściśle określonego nadrzędnego celu pracy i weryfikacja hipotez implikowała zastosowanie następujących metod poznania naukowego:

1. Przegląd literatury krajowej i zagranicznej w zakresie metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży szkolnej.
2. Metoda ilościowa przeprowadzona metodą kwestionariuszową opartą na autorskim kwestionariuszu ankiety dla uczniów.
3. Metoda jakościowa przeprowadzona metodą wnioskowania logicznego przy zastosowaniu autorskiego scenariusza indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI) dla nauczycieli.

W badaniach wykorzystano triangulację metodologiczną jako symbiozę pomiędzy badaniami ilościowymi a badaniami jakościowymi, które jako metody komplementarne, wzajemnie uzupełniające się przedstawiają problem badawczy w jego naturalnej wielowymiarowości, z różnych punktów widzenia.

Do oceny zebranego materiału empirycznego posłużyły poniższe metody:

1. Metoda analizy struktury przeprowadzona przy pomocy arkusza kalkulacyjnego *Microsoft Excel* oraz pakietu statystycznego *Statistica* (8.0).
2. Metoda stochastyczna oparta na statystyce χ^2 , wykorzystującej procedurę testu niezależności χ^2 oraz współczynnik V-Cramera mierzącego siłę zależności między analizowanymi zmiennymi.

Założono, że wszystkie zaprezentowane wyniki, dotyczące głównie cech niemierzalnych, zweryfikowane testem niezależności χ^2 są statystycznie istotne dla poziomu istotności wynoszącego $\alpha = 0,05$.

4. Struktura pracy

Realizacja nadrzędnego celu oraz weryfikacja głównej hipotezy badawczej zdeterminowały strukturę pracy, która składa się z pięciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem i sfinalizowanych zakończeniem. Każdy rozdział to opis i analiza kolejnego zadania badawczego, poza czwartym rozdziałem, gdzie zrealizowano dwa zadania badawcze. Całość

pracy kończy bibliografia, spis tabel, wykresów i rysunków oraz załączniki zawierające kwestionariusz ankiety kierowanej do uczniów szkół średnich i scenariusz indywidualnego pogłębionego wywiadu (IDI) z przedstawicielami nauczycieli. Dysertacja to studium poznawczo-metodologiczne, którego analiza spełnia przede wszystkim funkcję praktyczno-naukową, z uwagi na pracę zawodową autorki.

W rozdziale pierwszym przedstawiono teoretyczne problemy kształtowania przedsiębiorczości jednostek ludzkich. Jego głównym zadaniem było zdefiniowanie pojęć występujących w kolejnych rozdziałach wraz z przedstawieniem czynników rozwoju przedsiębiorczości człowieka. Rozdział zaczyna się od ukazania różnorodnych definicji już istniejących oraz istoty przedsiębiorczości, na tle których autorka zaproponowała własną definicję przedsiębiorczości. W dalszej części pokazano typizację przedsiębiorczości uwzględniając przy tym kryterium realizacji procesu przedsiębiorczości oraz klasyfikację przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej, opisując wzorce i modele przedsiębiorczości. Ostatni podrozdział przedstawia próbę określenia determinant rozwoju przedsiębiorczości jednostek ludzkich (zaprezentowano różne determinanty ekonomiczne, wewnętrzne, społeczno-kulturalne, prawne oraz lokalne).

Rozdział drugi ukazuje znaczenie segmentu adolescentów dla rozwoju gospodarczego kraju. Począwszy od uporządkowania tradycyjnych i współczesnych teorii rozwoju gospodarczego kraju, poprzez czynniki rozwoju gospodarczego z uwagi na różne kryteria podziału. Kolejny podrozdział traktuje o roli kapitału ludzkiego we współczesnej gospodarce, gdzie tylko nowoczesne gospodarki charakteryzują się bardzo wysokim, unikalnym potencjałem kapitału ludzkiego, włączając się w światową konkurencję innowacyjną, regulacyjną oraz kapitałową. W dalszej części rozdziału przedstawiono społeczno-demograficzną charakterystykę segmentu młodzieży szkół średnich oraz przedsiębiorczego absolwenta jako siłę kształtującą nowe wartości, postawy wykorzystywane w przyszłości przez nowoczesne społeczeństwa, zachęcając ich jednocześnie do aktywnego udziału w życiu lokalnych, krajowych czy europejskich społeczeństw.

W rozdziale trzecim przedstawiono przykłady pomiaru przedsiębiorczości, czyli przegląd wybranych koncepcji i narzędzi do pomiaru przedsiębiorczości. W kolejnym punkcie przytoczono wysokozaawansowane metodologicznie projekty krajowe i międzynarodowe nad przedsiębiorczością, zwracając szczególną uwagę na czynniki, które kształtują postrzeganie przedsiębiorczości i intencje przedsiębiorcze uczniów. Rozdział charakteryzuje metodykę realizacji założeń badawczych dotyczących podaży kompetencji

oraz planów zawodowych uczniów szkół średnich w badaniach BAEL, PIAAC, GEM oraz PISA.

Rozdział czwarty przedstawia efekty badań empirycznych ukazując metody i narzędzia kształtujące przedsiębiorczość uczniów szkół średnich. Począwszy od identyfikacji obszaru badawczego, charakterystykę prób badawczych, założeń procesu badawczego oraz metod zbierania i analizowania danych. W dalszej części zidentyfikowano determinanty społeczno-demograficzne, zainteresowania i hierarchię potrzeb badanego segmentu rynku. Poziom zaspakajania potrzeb wyższego rzędu odnoszący się do aspiracji edukacyjnych oraz zawodowych uczniów szkół średnich jest treścią następnego podrozdziału. Rozdział kończy się przedstawieniem opinii uczniów i nauczycieli na temat metod i narzędzi promujących przedsiębiorczość młodzieży w szkole średniej.

Na podstawie doniesień badawczych, własnych i innych autorów powstał **rozdział piąty**. Zawiera on różnorodne propozycje działań szkoły średniej mającej na celu wykształcenie przedsiębiorczego absolwenta oraz edukację ekonomiczną jako determinantę ułatwiającą realizację aspiracji zawodowych młodzieży. W kolejnym punkcie przedstawiono analizę SWOT stosowania metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich, wyrażoną przez ten segment rynku, którego bezpośrednio dotyczy, uzupełnioną o opinie nauczycieli z różnym stażem pracy.

W zakończeniu rozprawy dokonano podsumowania rozważań ukazanych w dysertacji, określono stopień weryfikacji hipotezy badawczej i stopień realizacji celu nadrzędnego pracy. Ta część dysertacji zawiera wskazania do dalszej dyskusji oraz dalszej eksploracji omawianego zagadnienia.

5. Synteza wyników z przeprowadzonych badań

Realizacja tematu odnoszącego się do zachowań przedsiębiorczych jednostki wymaga holistycznego podejścia, uwzględniającego wielowątkowy aspekt samego pojęcia przedsiębiorczości (rysunek 2).

Rysunek 2. Różne aspekty definicji przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Korpysa, *Wybrane koncepcje teorii przedsiębiorczości*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Problemy gospodarowania*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2008

Unikatową cechą obranej metodologii, różniącą ją od badań wcześniej opisywanych, był spodziewany efekt synergii uzyskany z zestawienia trzech perspektyw badawczych. Jako opis, analiza i weryfikacja metod i narzędzi kreujących przedsiębiorczość dopasowane do zmieniających się potrzeb opisanego segmentu rynku. Biorąc jednocześnie pod uwagę opinie grupy uczniów klas maturalnych szkoły średniej; nauczycieli szkół średnich z dłuższym stażem pracy, ekspertów w swojej pracy zawodowej oraz młodych nauczycieli, stażystów mających bardzo małe doświadczenie zawodowe.

Dzięki interdyscyplinarnemu podejściu udało się osiągnąć najważniejsze zamierzenia pracy badawczej, jakim były:

- opracowanie eksplanacyjnego modelu badawczego aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży na rynku usług edukacyjnych, określającego układ powiązań pomiędzy podstawowymi elementami obecnego rynku usług edukacyjnych;
- zdefiniowanie determinant społecznych, demograficznych i osobowościowych młodzieży szkoły średniej, wpływających na jej przyszłe plany oraz decyzje o zawodowej przyszłości na zmieniającym się rynku pracy;

- określenie szans i barier wykorzystania metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych adolescentów na rynku usług edukacyjnych, dotyczących podejmowania nowych doświadczeń i prób związanych z tworzeniem systemu współpracy szkolnictwa z wymaganiami współczesnej gospodarki.

Podczas realizacji pierwszego zadania badawczego, w wyniku przeprowadzonych studiów literaturowych dotyczących identyfikacji problemów kształtowania przedsiębiorczości jednostek ludzkich, przedstawiono pojęcie i istotę przedsiębiorczości jako interdyscyplinarne zjawisko przyjmujące coraz to nowe formy, tworzone przez nowoczesne społeczeństwa, nowych przedsiębiorców. Pokazano kryteria, rodzaje typologii przedsiębiorczości oraz kierunek postępujących zmian. Zidentyfikowano wskaźniki rozwoju przedsiębiorczości jednostek ludzkich, gdzie postawa przedsiębiorcza i proces przedsiębiorczy przenikają się nawzajem, dając swoistą aktywność zawodową ludziom przedsiębiorczym, funkcjonującym w obszarze gospodarki rynkowej, przyczyniając się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju.

Takimi przedsiębiorczymi ludźmi, w niedalekiej przyszłości, może być segment młodzieży szkoły średniej. Do nich, odnosi się realizowane następne zadanie badawcze, określające rolę młodych ludzi w wieku szkolnym we współczesnej gospodarce poprzez identyfikację jej znaczenia dla rozwoju gospodarczego kraju. Na podstawie studiów literatury ukazano tradycyjne i współczesne podejście do rozwoju gospodarczego kraju. Spróbowano przedstawić rolę kapitału ludzkiego jako inspiratora przedsięwzięć przedsiębiorczych. Przedstawiono jego wpływ na dynamikę rozwoju gospodarczego kraju, gdzie wzbogacana wiedza jest postrzegana jako źródło innowacji, przedsiębiorczości, przemian, ale również jako umiejętności, motywacje i potrzeby ludzkie związane przykładowo z aktywnością społeczną. Ustalono zatem, że kapitał ludzki i przedsiębiorczość to potencjały zależne od siebie. Między kapitałem ludzkim a przedsiębiorczością zachodzi korelacja odzwierciedlająca dynamizm gospodarczy kraju. Dokonano społecznej i demograficznej charakterystyki młodzieży szkół średnich, poczynając od historycznego przeglądu najważniejszych cech charakteryzujących tę grupę społeczną. Przedstawiono pozycję przedsiębiorczego ucznia i absolwenta na rynku pracy. W dobie globalizacji, to właśnie młodzi ludzie i ich aktywność na rynku pracy mają być siłą kształtującą nowe wartości i postawy wykorzystywane przez nowoczesne społeczeństwa dla rozwoju gospodarczego kraju. W tabeli 1 zaprezentowano najpopularniejsze obecnie formy pracy młodzieży, ich charakterystykę oraz wymagania w stosunku do pracowników.

Tabela 1. Wybrane formy działalności młodzieży

	FORMA	OPIS	PRZYKŁADY
DZIAŁALNOŚĆ NIEZAROBKOWA	Wolontariat	- bezpłatne działania na rzecz określonych jednostek i instytucji, - bezinteresowna pomoc innym, - nie są wymagane kwalifikacje, - dodatkowe kwalifikacje wymagane w przypadku niektórych branż, np. medyczna, - pozyskanie podstawowych umiejętności, - obowiązki wykonuje się na podstawie specjalnego porozumienia.	- w organizacjach pozarządowych, - w fundacjach, - schroniska dla zwierząt, - świetlice, - działalność w ramach społecznie odpowiedzialnego biznesu;
	Wolontariat zagraniczny	- nabycie konkretnych umiejętności, - dodatkowo nabywa się umiejętności językowych,	- programy unijne;
	Bezpłatne praktyki	- nabycie konkretnych umiejętności, - sprawdzenie ich w praktyce, - czasami jest to test umiejętności kandydatów do pracy w organizacji, - praktykanci mogą liczyć na zatrudnienie w firmie,	- w firmach, które np. brały udział w giełdach pracy, - ogólnopolski projekt: Dzień Przedsiębiorczości ⁵ ;
DZIAŁALNOŚĆ ZAROBKOWA	Powiatowe Urzędy Pracy	- nabycie umiejętności poruszania się po rynku pracy, - skorzystanie z pomocy doradczcej, - szkolenia skierowane do szkół średnich,	- szkolenia z zakresu przygotowania i informacji na temat Funduszu Pracy, - szkolenia dotyczące pisania dokumentów aplikacyjnych;
	Staże i płatne praktyki	- zasady przyjęcia są takie same jak w przypadku bezpłatnych praktyk w znanych firmach, - postępowanie kwalifikacyjne, - wykonywanie zadań przynależących do danego stanowiska, - współpraca z pracownikami firmy.	- znane firmy na rynku pracy, - udział w programach, gdzie wygraną jest staż w danej firmie;
	Call center	- telefonicznie przeprowadzają ankiety, sprzedają np. wycieczki - elastyczna praca (ilość dni i godzin) - wynagrodzenie w formie prowizji, - pracownicy : odporni na stres, komunikatywni, potrafią obsługiwać komputer.	
	Sprzedaż bezpośrednia	- sprzedaż produktów poza siedzibą firmy, - przeprowadzają ankiety,	
	e-praca	- wykonywanie zleceń pracodawcy przez Internet, - elastyczne godziny pracy,	- tworzenie bazy danych, - przepisywanie tekstów;
	Promocje	- praca od piątku do niedzieli, - w czasie przedświątecznym praca cały tydzień, - namawianie klientów do degustacji, kupna,	- praca w supermarketach, - sklepach osiedlowych, - agencjach reklamowych;

⁵ Dzień Przedsiębiorczości organizowany co roku przez Fundację Młodzieżowej Przedsiębiorczości, projekt ma formę jednodniowych praktyk w firmach, organizacjach, skierowany jest do uczniów szkół średnich.

		rozdawania przedmiotów reklamujących firmę, -wynagrodzenie godzinowe, - dodatkowo może być premia za dobre wyniki w sprzedaży, - zdawanie raportów o sprzedaży.	
	Modeling, statystowanie, udział w reklamach	- udział w castingach, - praca krótkotrwała.	- współpraca z profesjonalną agencją;
	Roznoszenie ulotek/ bezpłatnych gazet	- długo trzeba stać na dworze, - stawka godzinowa, - elastyczna ilość godzin.	- szkoły językowe;
	Opieka nad dziećmi	- szczególnie skierowana do kobiet, - wymaga cierpliwości, - zakres obowiązków zależy od wieku dziecka, - płaca godzinowa, tygodniowa lub miesięczna.	
	Praca w restauracji, hotelu, barze	- nie jest wymagane doświadczenie, - dobrze znać język obcy, - oprócz pensji można dostawać napiwki.	
	Korepetycje	- w dużych miastach jest duża konkurencja, - ceny nie są wygórowane, - z usług korzystają uczniowie szkół młodszych.	- przedmioty ścisłe, - języki obce;
	Prace wakacyjne	- praca zwłaszcza w sferze usługowej, - duża liczba godzin, - atrakcyjne zarobki, - zawieranie kontaktów potrzebnych w przyszłości.	- w miejscowościach wypoczynkowych, - wyjazdy za granicę do pracy;
	Własna działalność gospodarcza	- zakładanie firm jednoosobowych, - początki działalności w szkole średniej.	- udział w ogólnopolskim programie ⁶ : Młodzieżowe miniprzedsiębiorstwo. - spółdzielnie uczniowskie;

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Plak, Student, absolwent i uczeń na rynku pracy, [w:] S. M. Kwiatkowski, Z. Sirojć (red.), Młodzież na rynku pracy, od badań do praktyki, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2006, s. 60-66; własne doświadczenie jako doradcy zawodowego w liceum ogólnokształcącym.

Badanie wpływu edukacji na promowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich, to trzecie zadanie badawcze. Przedstawiono przykłady pomiaru przedsiębiorczości, czyli przegląd wybranych koncepcji i narzędzi do pomiaru przedsiębiorczości. Przytoczono wysoko zaawansowane metodologicznie projekty badające przedsiębiorczość. Wybrane przedsięwzięcia zwracają szczególną uwagę na czynniki

⁶ Innowacyjny program dla szkół średnich organizowany przez Fundację Młodzieżowej Przedsiębiorczości, celem projektu jest przygotowanie uczniów przez rok do prowadzenia własnej działalności gospodarczej.

kształtujące postrzeganie przedsiębiorczości i intencje przedsiębiorcze wśród młodych ludzi, w tym również uczniów szkoły średniej. Opisano metodykę badań podaży kompetencji, zróżnicowania kwalifikacji oraz planów zawodowych uczniów występującą w Badaniach Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), metodykę powiązań między wynikami pomiaru kompetencji, a zbiorem cech ekonomicznych i społecznych zawartą w Międzynarodowych Badaniach Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC) oraz metodykę międzynarodowego programu oceny uczniów PISA w krajach OECD. Przedstawiono również opis metodyki największego badania w dziedzinie przedsiębiorczości - Globalnego Monitora Przedsiębiorczości (GEM), określającego wpływ edukacji na promowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych młodzieży w Polsce. Wyniki tych badań wykorzystywane są przez ośrodki akademickie, w różnych opracowaniach naukowych, jako narzędzie nauczania lub przez media, jako międzynarodowe odniesienie.

Za pomocą przeprowadzonych wieloetapowych badań empirycznych zaprezentowano czwarty problem badawczy mający na celu określenie szczegółowego profilu segmentu badanej grupy uczniów szkoły średniej oraz piąte zadanie badawcze weryfikujące stosowane metody i narzędzia kształtujące zachowania przedsiębiorcze młodzieży szkolnej. Podstawę do identyfikacji metod aktywizacji postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich stanowiły dwa autorskie badania przeprowadzone w 2017 roku. Badaniem ilościowym objęto grupę 110 uczniów z klas maturalnych liceum ogólnokształcącego w Świnoujściu na miesiąc przed zakończeniem roku szkolnego. Założono, iż badana zbiorowość ma największą umiejętność precyzowania stopnia zaspakajania własnych potrzeb wyższego rzędu, odnoszących się do aspiracji edukacyjno-zawodowych oraz formułowania rzetelnej oceny stosowania metod aktywizujących ich zachowania przedsiębiorcze.

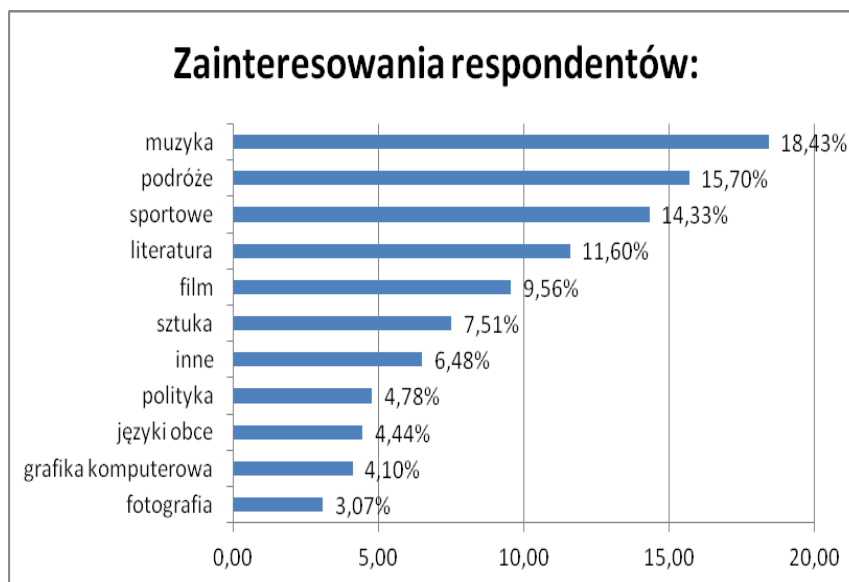
Po wstępnej analizie danych pierwotnych uzyskanych z badań ankietowych, w celu ich uzupełnienia, przygotowano scenariusz kwestionariusza indywidualnego wywiadu (IDI). Metodą swobodnego wywiadu pogłębionego (IDI) przeprowadzono dwie części badania jakościowego. Jedną grupę docelową stanowili młodzi stażyści mający bardzo małe doświadczenie zawodowe, uczący w liceum w latach 2014-2016. Zaś wśród badanych w drugiej grupie znaleźli się nauczyciele z dłuższym stażem pracy oraz dużym doświadczeniem zawodowym.

Opis próby badawczej za pomocą wybranych determinant społecznych i demograficznych dotyczył młodzieży szkolnej klas maturalnych (w wieku 18-20 lat). Środowisko pochodzenia, sytuacja rodzinna, jej charakter, liczebność, wykształcenie

rodziców, ich praca oraz pełnione przez nich stanowiska, jak również sytuacja finansowa mają istotny wpływ na budowanie subiektywnych relacji ze światem, na cele stawiane sobie i na stopień ich realizacji. Ta różnorodność ma decydujący wpływ na plany obecnych uczniów oraz decyduje o ich zawodowej przyszłości na współczesnym rynku pracy.

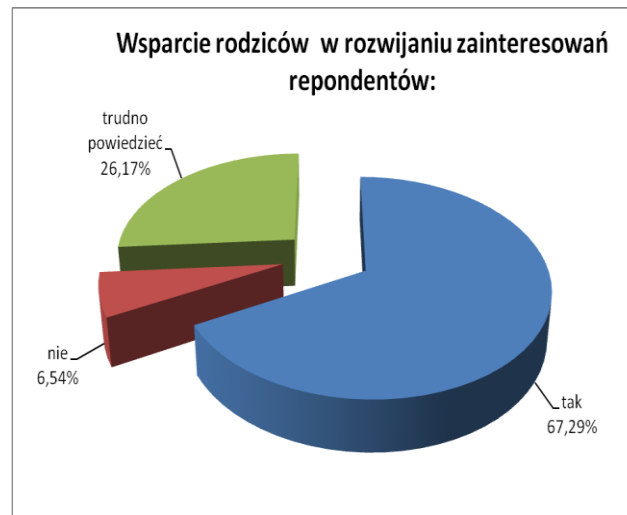
Określając prawdopodobne czynniki determinujące postawy i zachowania przedsiębiorcze młodzieży szkół średnich uwzględniono nie tylko czynniki o charakterze społecznym i demograficznym, ale także czynniki osobowościowe kształtujące się w procesie wychowania i kształcenia. Gdyż właśnie *zainteresowania* uważane są za ważne kryterium prognostyczne przyszłej drogi życiowej człowieka, wytwarzające w ludziach pewien stopień niezależności oraz wyposażają ich w narzędzia służące poznawaniu świata, przydatne w wielu dziedzinach życia⁷. Wyniki dotyczące zainteresowań uczniów zostały zaprezentowane na wykresie 1:

Wykres 1. Zainteresowania respondentów
Źródło: opracowanie własne

Kolejne pytanie określiło poziom wsparcia w rozwój zainteresowań respondentów, uzyskiwany od rodziców (wykres 2).

⁷ A. Gurycka, *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989, s. 7-8.

Wykres 2. Wsparcie rodziców w rozwijaniu zainteresowań respondentów
Źródło: opracowanie własne

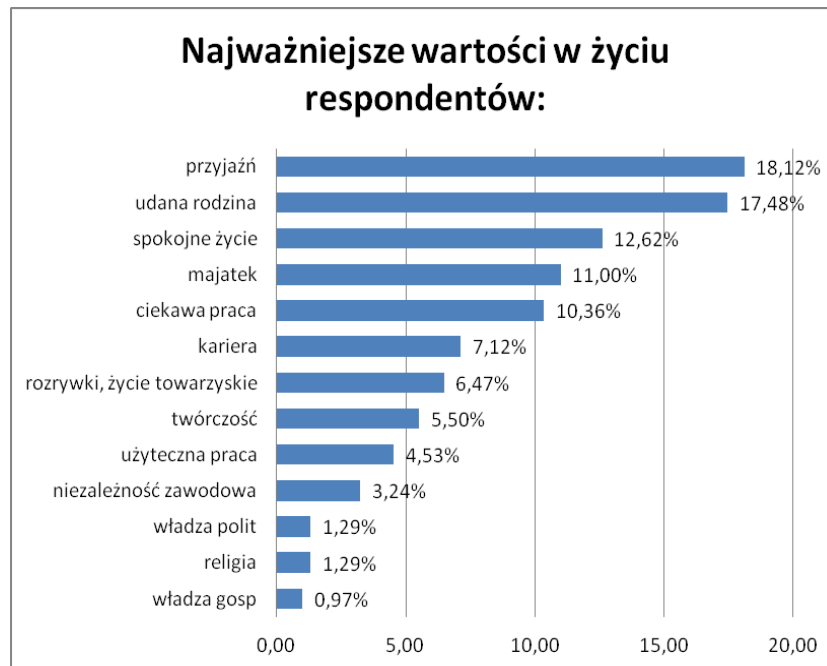
Na tej podstawie przeprowadzono diagnozę zależności między wiekiem respondentów a wsparciem rodziców dla rozwoju zainteresowań ich dzieci, weryfikując otrzymane wyniki testem niezależności χ^2 (tabela 2), przy $p < 0,05$.

Tabela 2. Współczynnik korelacji zmiennych mających wpływ na rozwój zainteresowań respondentów

Zmienna	Wartość współczynnika kontyngencji V-Cramera	Poziom zależności	Ustalone twierdzenie
Wiek respondentów	V=0,2442882	umiarkowany	Starsi uczniowie otrzymują mniejsze wsparcie od rodziców w rozwój własnych zainteresowań

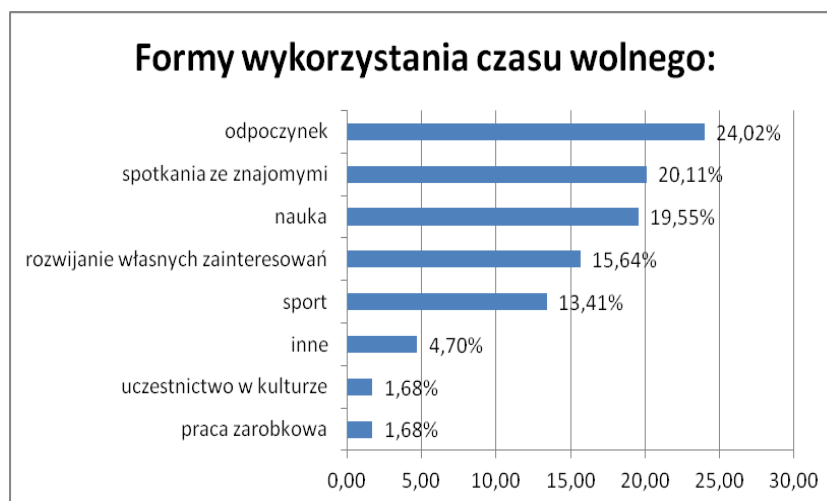
Źródło: opracowanie własne

Identyfikacja zainteresowań, hierarchii wartości (wykres 3), czy aktywności dotyczącej spędzania wolnego czasu w klasach maturalnych (wykres 4) pozwoliła określić jeden z celów cząstkowych pracy, dotyczący określenia profilu segmentu badanej grupy uczniów. Należy zwrócić uwagę na wysokie miejsca (w ustalonej hierarchii potrzeb) elementów dotyczących relacji międzyludzkich (przyjaźń, rodzina, spotkania) mimo, że rozwój społeczeństwa informacyjnego i rozpowszechnianie się kultury sieciowej wprowadza rewolucyjne zmiany w środowisku młodzieży.

Wykres 3. Rodzaje wartości preferowanych w życiu respondentów

Źródło: opracowanie własne

Wykres 4. Formy wykorzystania czasu wolnego przez respondentów

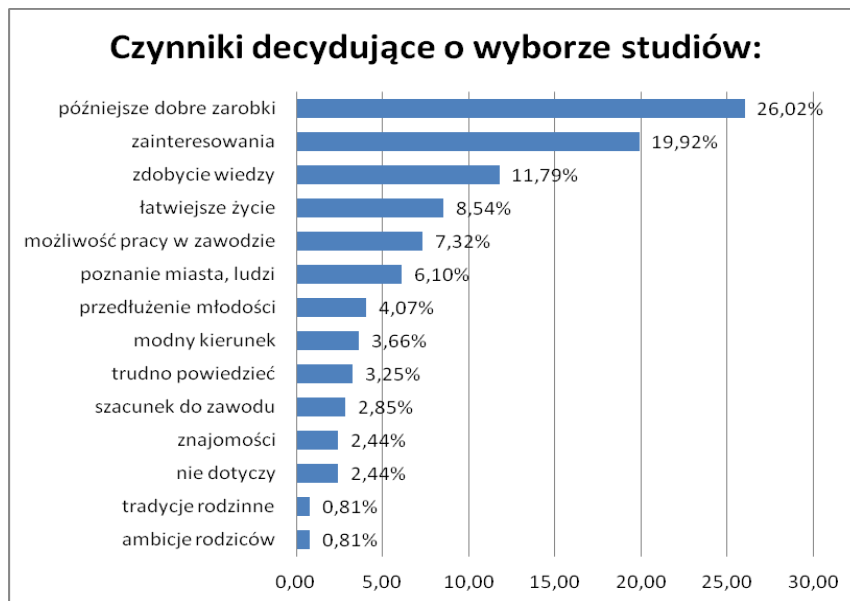
Źródło: opracowanie własne

Otrzymane wyniki pozwalają określić sytuację jaką ma młodzież poznając nowych ludzi, rozszerzając własną sieć kontaktów czy doświadczając, w odpowiednim stopniu, przykłady zgodne z własnymi przekonaniami i wartościami.

Udział uczniów w kulturze sportowej może nie jest masowy, ale również daje możliwości nauki współdziałania w zespołach. Zaobserwowano jednocześnie, że cechy, takie jak twórczość czy znajomość języków obcych nie znalazły się na wyższych pozycjach tak

określonej struktury potrzeb, co może implikować pewne zagrożenie w kształtowaniu się zachowań przedsiębiorczych uczniów.

Dalej przeanalizowano wyniki w zakresie próby określenia aspiracji związanych ze zdefiniowanymi wcześniej różnorodnymi czynnikami, mającymi bezpośredni wpływ na realizację potrzeb wyższego rzędu, obejmującymi pragnienia, marzenia i podejmowane praktyczne działania. Przystępując do identyfikacji aspiracji edukacyjnych uczniów zweryfikowano czynniki wpływające na podjęcie decyzji o wyborze przyszłego kierunku studiów (wykres 5):

Wykres 5. Czynniki decydujące o wyborze studiów w ocenie respondentów

Źródło: opracowanie własne

W tabeli 3 podjęto próbę wyselekcjonowania zmiennych, które w sposób statystycznie istotny opisują wpływ na wybór celu edukacyjnego przez adolescentów.

Tabela 3. Współczynnik korelacji zmiennych mających wpływ na wybór celu edukacyjnego respondentów

Zmienna	Wartość współczynnika kontyngencji V-Cramera	Poziom zależności	Ustalone twierdzenie
Wykształcenie rodziców respondentów			
Wykształcenie ojca	V=0,5116349	znaczący	1) Jeśli ojcowie mają wykształcenie zasadnicze lub wyższe, to uczniom zależy na wykształceniu technicznym. 2) Jeśli ojcowie mają wykształcenie średnie, to uczniowie najczęściej wybierają wykształcenie ekonomiczne lub humanistyczne, łącząc naukę z dodatkową pracą zarobkową.

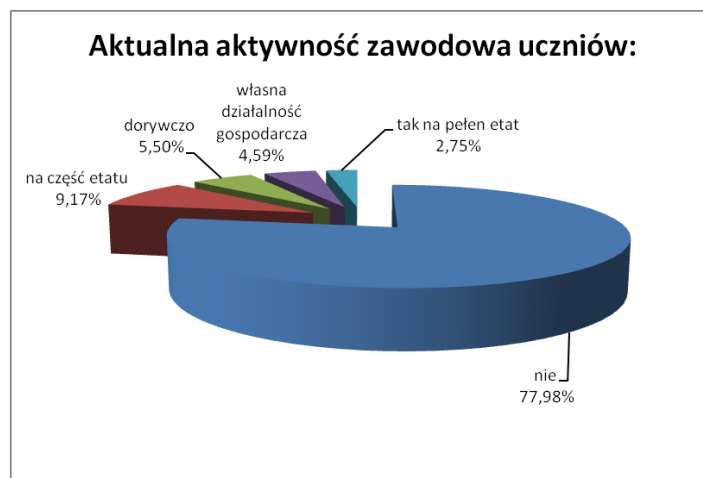
Wyszkolenie matki	V=0,567	znaczny	1) Jeśli matki mają wykształcenie zasadnicze, to uczniowie wybierają najczęściej techniczne i humanistyczne kierunki studiów. 2) Jeśli matki mają wykształcenie średnie, to uczniowie wybierają najczęściej ekonomiczne kierunki studiów, łącząc naukę z dodatkową pracą zarobkową. 3) Jeśli matki mają wykształcenie wyższe, to uczniowie wybierają najczęściej techniczne i przyrodnicze kierunki studiów.
Płeć respondentów			
Udział uczniów w dodatkowych zajęciach organizowanych przez szkołę	V=0,759	silny	1) Chłopcy zdecydowanie częściej korzystają z oferty darmowych zajęć szkolnych niż ich koleżanki.
Udział uczniów w dodatkowych płatnych zajęciach	V=0,413	średni	1) Chłopcy częściej niż dziewczyny uczestniczą w kursach językowych, rozwijając umiejętności językowe oraz dbają o swoje przyszłe wyniki na maturze uczestnicząc w zajęciach przygotowujących do matury z przedmiotów rozszerzonych.
Stanowisko ojca respondenta			
Udział uczniów w innych zajęciach	V=0,838835 V=0,225	bardzo silny przeciętny	1) Uczniowie, gdzie ojcowie posiadali stanowisko kierownicze w dużej mierze sami przygotowują się do matury oraz uczestniczą w działaniach społecznych rozwijając kompetencje interpersonalne. 2) Uczniowie, których ojcowie zajmują stanowiska kierownicze podejmują dodatkowe działania chętniej niż pozostali uczniowie.
Rodzaj uczelni wybranej przez respondenta			
Profil klasy maturalnej	V=0,248	umiarkowany	1) Uczniowie klas o profilach humanistycznych są bardziej skłonni do kontynuowania kształcenia na uczelniach niepublicznych.
Rodzaj pracy matki	V=0,338	umiarkowany	1) Jeśli matka nie pracuje lub pracuje na część etatu, to badani wybierają zawsze uczelnie państwowe. 2) Jeśli matka pracuje na etacie i dodatkowo prowadzi własną działalność, to badani częściej wybierają uczelnie niepubliczne.
System studiowania wybrany przez respondenta			
Profil klasy maturalnej	V=0,2367854	przeciętny	1) Uczniowie klas humanistycznych są bardziej skłonni do kontynuowania kształcenia w systemie wieczorowym lub zaocznym. 2) Uczniowie klas przyrodniczych, z uwagi na typ uczelni (uczelnie medyczne) wybierają studiowanie w systemie dziennym.
Wiek respondentów	V=0,285	umiarkowany	1) Starsi uczniowie wykazali zdecydowaną wolę studiowania w systemie dziennym, co piąty badany wybrał system zaoczny. 2) Młodszy uczniowie są większymi zwolennikami studiowania w systemie dziennym, jednak nie wykluczają pozostałych ewentualności.
Stanowisko matki	V=0,279	umiarkowany	1) Respondenci, których matka posiada kierownicze stanowisko nie są zainteresowani studiami wieczorowymi, co piąty z nich myśli o studiach zaocznych.

Źródło: opracowanie własne

Przystępując do identyfikacji aspiracji zawodowych uczniów klas maturalnych zwrócono uwagę na kwestię aktywności zawodowej badanej grupy, określając ich nastawienie do pracy w ostatnich dwóch latach (wykres 6) i aktualnie (wykres 7).

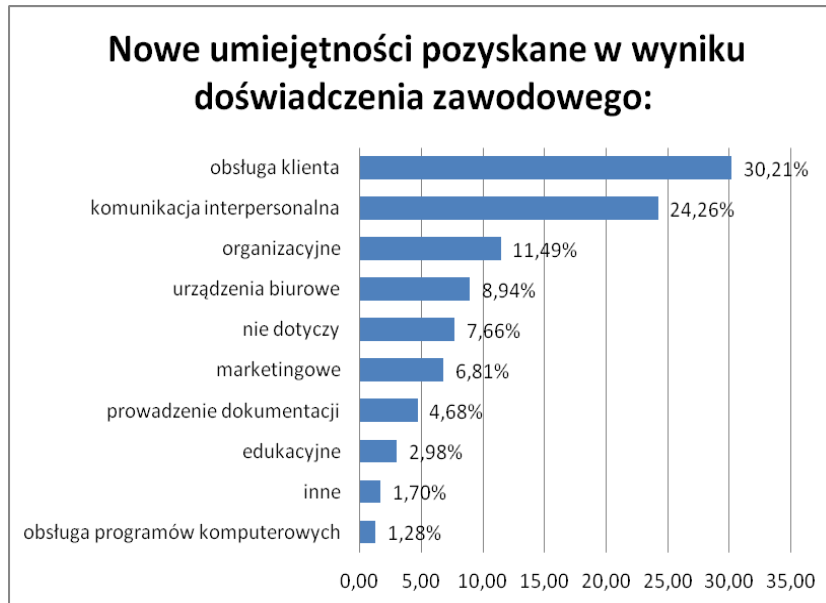

Wykres 6. Ilość respondentów pracujących zarobkowo w ostatnich dwóch latach
Źródło: opracowanie własne

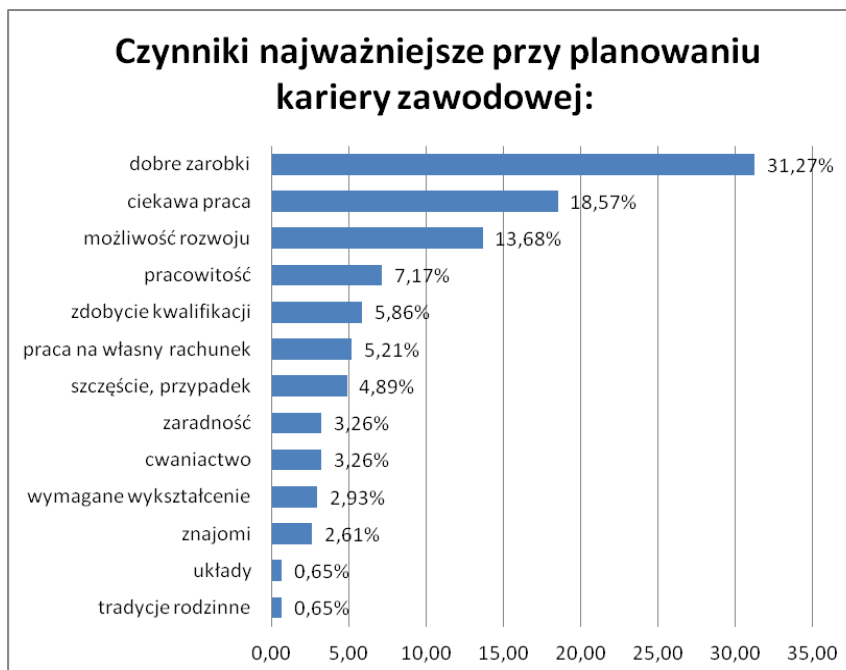

Wykres 7. Obecna aktywność zawodowa respondentów
Źródło: opracowanie własne

Analiza współzależności pomiędzy podejmowaniem pracy zarobkowej a subiektywną oceną pozyskania nowych umiejętności pozwoliła ustalić hierarchię przedstawioną na wykresie 8. Planowanie kariery zawodowej uzależnione zostało przez respondentów od wielu czynników, których listę przedstawia wykres 9.

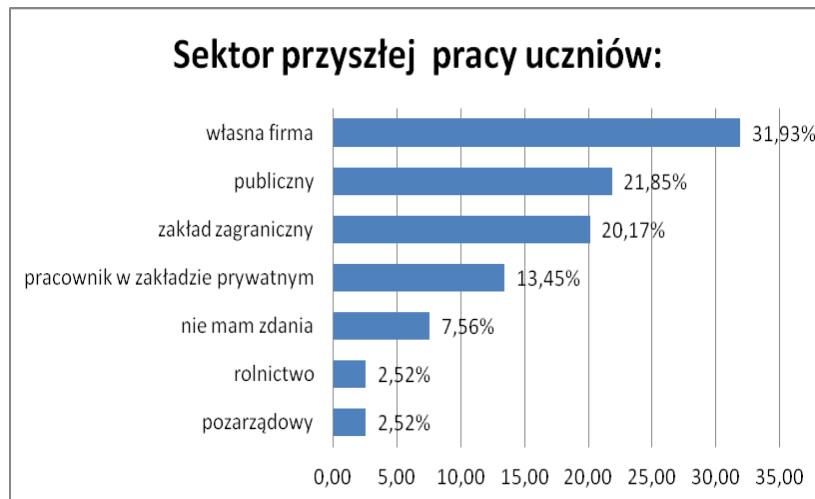

Wykres 8. Nowe umiejętności pozyskane w wyniku doświadczenia zawodowego
Źródło: opracowanie własne

Wykres 9. Czynniki najważniejsze przy planowaniu kariery zawodowej respondentów
Źródło: opracowanie własne

Kolejnym analizowanym obszarem w tematyce wyboru pracy było przedstawienie subiektywnej listy najważniejszych czynników decydujących o wyborze przyszłej pracy respondentów (wykres 10).

Wykres10. Sektor przyszłej pracy respondentów

Źródło: opracowanie własne

Kolejno w tabeli 4 i tabeli 5 przedstawiono poziom korelacji pomiędzy wpływem różnorodnych zmiennych na wybór celu zawodowego oraz na aktywność zachowań przedsiębiorczych młodzieży szkoły średniej. Otrzymane wyniki określają statystyczne zależności przedstawione w postaci sformułowanych wniosków.

Tabela 4. Współczynnik korelacji zmiennych wpływający na identyfikację aspiracji zawodowych respondentów

Zmienna	Wartość współczynnika kontyngencji V-Cramera	Poziom zależności	Ustalone twierdzenie
Płeć respondentów			
Planowanie przyszłej kariery zawodowej	V=0,279	umiarkowany	1) Brak planów lub niechęć odpowiedzi na to pytanie wzrasta u uczennic. 2) Jeśli ojcowie mają wykształcenie średnie, to uczniowie najczęściej wybierają wykształcenie ekonomiczne lub humanistyczne, łącząc naukę z dodatkową pracą zarobkową.
Osiągnięcia zawodowe respondentów			
Profil klasy maturalnej	V=0,231	przeciętny	1) Uczniowie klasy przyrodniczej i prawno-ekonomicznej byli bardziej zdeterminowani osiąganiem większych sukcesów zawodowych niż ich rodzice
Wiek respondentów	V=0,318	umiarkowany	1) Młodszy uczniowie byli bardziej skłonni do określania własnej kariery zawodowej jako wyższej niż rodziców
Zmiany miejsca pobytu respondenta po zakończeniu kształcenia			
Profil klasy maturalnej	V=0,281	umiarkowany	1) Uczniowie klasy przyrodniczej są bardziej gotowi zmieniać miejsce zamieszkania w zależności od pracy.
Stanowisko matki	V=0,375	umiarkowany	1) Uczniowie z domów, w których matki zajmują stanowiska niekierownicze są bardziej skłonni do zmiany miejsca pobytu po ukończeniu kształcenia.

Możliwość znalezienia pracy w zawodzie respondenta			
Rodzaj pracy matki	V=0,435	średni	1) Osoby, których matki pracują na etacie i prowadzą własną działalność gospodarczą mają w planach powrót do miasta rodzinnego. 2) Uczniowie, których matki mają pracę dorywczą lub nie pracują są skłonni wyjeżdżać za pracą w różne rejony Polski.
Stanowisko matki	V=0,428	średni	1) Młodzież pochodząca z rodzin, w których matka posiada stanowisko kierownicze ma więcej różnorodnych szans na poszukiwanie pracy w dowolnym miejscu naszego kraju, poza obecnym miejscem zamieszkania.
Czynniki ważne przy planowaniu kariery zawodowej respondenta			
Wykształcenie ojca	V=0,462	średni	1) Uczniowie pochodzący z rodzin, w których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze i średnie zwracają szczególną uwagę przy planowaniu pracy na własne potrzeby i zarobki. 2) Uczniowie pochodzący z rodzin, w których ojcowie mają wykształcenie wyższe, zwracają szczególną uwagę na zarobki, lokalizację miejsca pracy i perspektywy rozwoju zawodowego oraz awansu.
Wykształcenie matki	V=0,5387307	znaczący	1) Dla badanych pochodzący z rodzin, gdzie matki mają wykształcenie zasadnicze najważniejsze są: zarobki i warunki ekonomiczne kraju. 2) Gdy matki mają średnie wykształcenie wówczas młodzież zwraca uwagę na własne potrzeby, zarobki oraz perspektywy rozwoju i awansu. 3) Przy wyższym wykształceniu matek uczniom zależy na perspektywach rozwoju, zarobkach i lokalizacji miejsca pracy.
Rodzaj przyszłej pracy respondentów			
Stanowisko ojca	V=0,312	umiarkowany	1) Uczniowie pochodzący z rodzin, gdzie ojcowie zajmują stanowiska kierownicze są bardziej skłonni podjąć pracę wyuczoną.
Satysfakcjonujące zarobki w pracy zawodowej według respondentów			
Rodzaj pracy matki	V=0,438	średni	1) Uczniowie pochodzący z rodzin, których matki pracują na pełen etat, pół etatu lub prowadzą działalność gospodarczą mają większe aspiracje zarobkowe.

Źródło: opracowanie własne

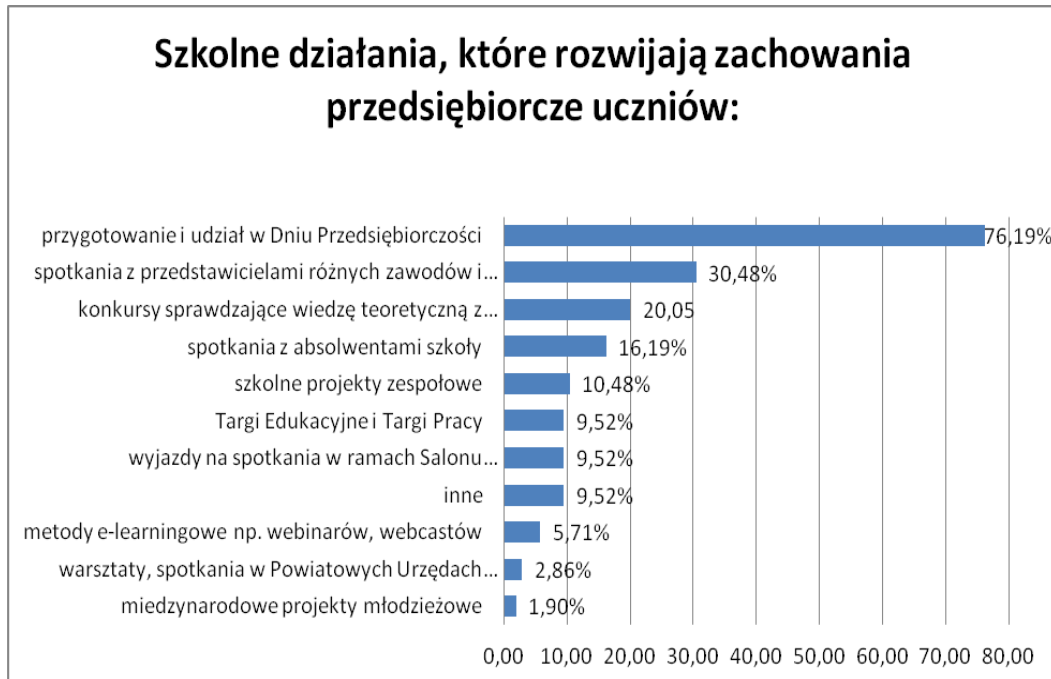
Tabela 5. Współczynnik korelacji zmiennych wpływający na aktywność zachowań przedsiębiorczych respondentów

Zmienna	Wartość współczynnika kontyngencji V-Cramera	Poziom zależności	Ustalone twierdzenie
Korzystanie z usług doradcy zawodowego			
Rodzaj pracy ojca	V=0,426	średni	1) Uczniowie pochodzący z rodzin, w których ojcowie pracują na pełen etat i prowadzą własną działalność uważają, że nie jest im potrzebna pomoc specjalisty.
Rodzaj pracy matki	V=0,332	umiarkowany	1) Respondenci pochodzący z rodzin, gdzie matki pracują na pełnym etacie i prowadzą jednocześnie własną działalność gospodarczą, mieli już za sobą kontakt z pomocą doradcy zawodowego.
Stanowisko ojca	V=0,315	umiarkowany	1) Badani, których ojcowie posiadają stanowiska kierownicze wykorzystali dwie możliwości; albo nie widzieli powodu korzystania z usług doradcy, albo skorzystali jedynie z działań szkolnego doradcy zawodowego.
Płeć respondentów	V=0,272	umiarkowany	1) Brak planów lub trudności w odpowiedzi na to pytanie wzrasta u damskiej części młodzieży. Ich koledzy mają więc bardziej sprecyzowane plany na przyszłość.
Kontakt respondentów z instytucjami rynku pracy			
Rodzaj pracy ojca	V=0,348	umiarkowany	1) Respondenci pochodzący z rodzin, gdzie ojcowie pracują na część etatu częściej korzystali z usług Powiatowego Urzędu Pracy.
Czynniki decydujące o wyborze satysfakcjonującej pracy zawodowej respondenta			
Wykształcenie ojca	V=0,379	umiarkowany	1) Uczniowie pochodzący z rodzin, gdzie ojcowie mają wykształcenie zasadnicze, zwracają szczególną uwagę na doświadczenie zawodowe i posiadane znajomości. 2) Uczniom pochodzącym z rodzin, gdzie ojcowie mają wykształcenie średnie, zależy na dopasowaniu własnych cech osobowych do zawodu. 3) Wyższe wykształcenie ojców determinuje u ich dzieci zwrócenie szczególnej uwagi na doświadczenie zawodowe.
Poziom przedsiębiorczości respondenta			
Rodzaj pracy ojca	V=0,305	umiarkowany	1) Uczniowie, którzy pochodzą z rodzin, gdzie ojcowie pracują na część etatu określają siebie jako osoby, których poziom przedsiębiorczości jest bardzo niski, ale mają nadzieję na wypracowanie potrzebnych postaw przedsiębiorczych.
Stanowisko ojca	V=0,345	umiarkowany	1) Badani uczniowie pochodzący z rodzin, gdzie ojciec posiada kierownicze stanowisko są zdania, że i oni mają umiejętności przedsiębiorcze.

Źródło: opracowanie własne

Rozważania wykazały, że tak indywidualnie określone plany zawodowe powinny stanowić dla młodzieży fundamentalny czynnik narzucający im długotrwałą aktywność, szczególnie w tym ważnym i przełomowym momencie, jakim jest ukończenie szkoły średniej i podejście do wybranych egzaminów lub wybranie innej drogi życiowej.

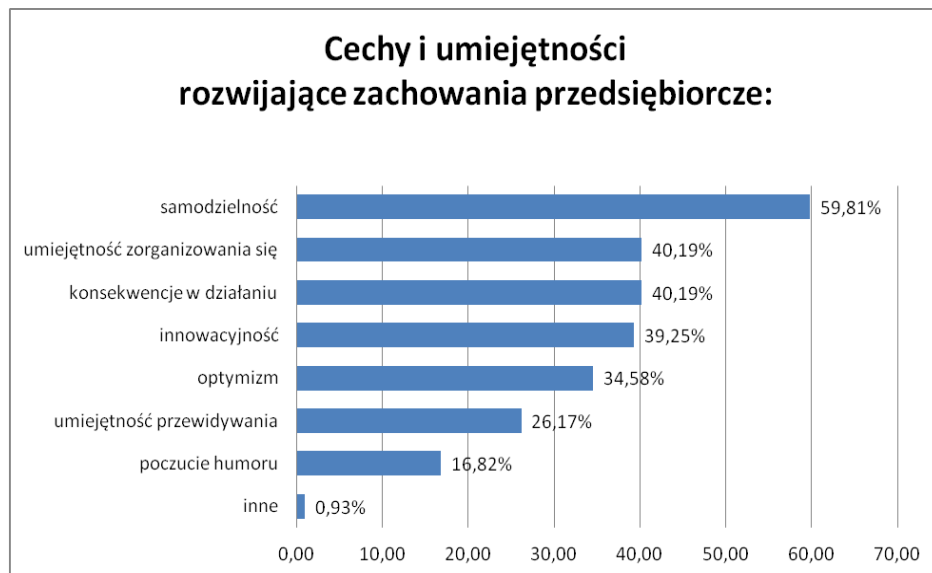
Interesujące wnioski dostarczyła analiza rezultatów badań wyodrębnionych w związku z działaniami rozwijającymi zachowania przedsiębiorcze uczniów (wykres 11):

Wykres 11. Szkolne działania, które rozwijają zachowania przedsiębiorcze
Źródło: opracowanie własne

Przeprowadzone badanie wykazało, że metody i narzędzia rozwijające w różnym stopniu przedsiębiorczość uczniów odegrały istotną rolę w procesie tworzenia i realizowania aspiracji edukacyjnych oraz aspiracji zawodowych, stawiania sobie kolejnych celów oraz doświadczania coraz to nowych wyzwań w tych obszarach. Do najbardziej atrakcyjnych metod spełniających oczekiwania uczniów oraz uwzględniających potrzeby obecnego rynku pracy zaliczono uspołecznienie szkoły poprzez integrację ze środowiskiem, czyli współpracę z: przedsiębiorcami - np. Dzień Przedsiębiorczości, uczelniami - wyjazdy edukacyjne, czy instytucjami rynku pracy - np. Targi Pracy. Następne metody, to różnego rodzaju działania obejmujące obszar przed-zawodowy, dostarczające wiedzę i zasady z zakresu edukacji ekonomicznej, na przykład projekt - Młodzieżowe Miniprzedsiębiorstwo, konkursy - Szkolna Internetowa Gra Giełdowa. Kolejne działania, będące często inspiracją do dalszych innowacyjnych działań, to udział uczniów i nauczycieli w projektach krajowych (projekty NBP) oraz projektach unijnych. Jeszcze jedna grupa metod kreująca przedsiębiorczość, uwzględniająca zaplecze techniczne szkoły oraz możliwości uczniów i nauczycieli, to tzw. edutainment oraz e-learning w różnorodnej postaci, np. webinaria, webcasty.

Następny etap badań precyzował cechy i umiejętności pozwalające, zdaniem respondentów, dostosować się do określonej rzeczywistości i przekształceń, którym ulega dzisiejszy rynek pracy, by odnaleźć klucz do sukcesu zawodowego i rozwoju postaw przedsiębiorczych (wykres 12), oraz chęć poszerzania wiedzy z zakresu przedsiębiorczości (wykres 13):

Wykres12. Cechy i umiejętności rozwijające zachowania przedsiębiorcze respondentów

Źródło: opracowanie własne

Wykres13. Zainteresowanie poszerzaniem wiedzy z zakresu przedsiębiorczości respondentów

Źródło: opracowanie własne

Analiza możliwości stosowania omawianych metod i narzędzi w edukacji szkolnej oraz przeprowadzenie ich weryfikacji na wybranych przykładach przełożyło się na

zrealizowanie ostatniego zadania badawczego. Analiza ta wymagała wcześniejszej identyfikacji stosowanych w praktyce działań w polskiej szkole średniej, odpowiedzialnej za przygotowanie absolwentów wyposażonych w cechy, postawy i umiejętności przedsiębiorcze, gotowych do realizacji swoich dalszych planów edukacyjnych i zawodowych. Ukazała ona edukację ekonomiczną, jako wypadkową wiedzy, zachowań i umiejętności kształtujących przedsiębiorczość ludzi dążących do samorealizacji na różnych poziomach życia zawodowego i osobistego, wypadkową zmian i prognoz społeczno-ekonomicznych obserwowanych na rynku pracy oraz określającą stopień współpracy rządu, szkół, samorządów, gmin, publicznych służb zatrudnienia i przedstawicieli świata biznesu w omawianych obszarach. Podsumowując wyniki badań przeprowadzono analizę SWOT, identyfikującą szanse i bariery wykorzystania metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży szkolnej na rynku usług edukacyjnych, dotyczących podejmowania nowych doświadczeń i prób związanych z tworzeniem systemu współpracy szkolnictwa z wymaganiami współczesnej gospodarki.

Podsumowując należy podkreślić, że uzyskane efekty poznawcze badania prezentujące i określające siły oddziaływania oraz zasięg współzależności analizowanych układów zmiennych umożliwiły pozytywną weryfikację hipotezy badawczej pracy. Ponadto przedstawienie zmiennej wyjaśnianej oraz jej korelację ze zmiennymi wyjaśniającymi pozwoliły na pozytywną weryfikację hipotezy pomocniczej, mówiącej o tym, iż na rynku usług edukacyjnych promuje się przedmioty i działania rozwijające przedsiębiorczość uczniów.

Cel nadrzędny rozprawy, czyli identyfikacja metod aktywizacji postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich, został osiągnięty poprzez realizację kolejnych celów szczegółowych, będących jednocześnie zasadniczymi problemami badawczymi. Krytyczna analiza literatury, analiza wyników badań własnych i innych autorów umożliwiły pozytywne zweryfikowanie hipotezy badawczej, mówiącej iż wykorzystanie metod aktywizacji przedsiębiorczości młodzieży szkolnej w istotny sposób wpływa na kreowanie jej postaw i zachowań, poprawiając tym samym jej pozycję na konkurencyjnym rynku pracy.

Uzyskane wyniki zachęcają do dalszych dyskusji oraz dalszej eksploracji omawianego zagadnienia, obejmując swoim zasięgiem kolejne regiony kraju i różne typy szkół średnich.

6. Wnioski końcowe i rekomendacje

Rezultaty przeprowadzonego wielowątkowego i interdyscyplinarnego badania, na wybranej grupie młodzieży szkolnej nie rozwiązują wielu problemów, jakich doświadczają uczniowie i nauczyciele odnośnie kreowania postaw i zachowań przedsiębiorczych. Są one jedynie próbą oceny tego procesu na wybranym przykładzie. Realizowane do tej pory badania innych autorów brały pod uwagę kryterium wieku respondentów (gimnazjalistów, studentów, osoby z większego przedziału wiekowego), były ograniczone tematyką lub dotyczyły jedynie wybranych aspektów przedsiębiorczości młodych ludzi. Przedstawione w pracy badania empiryczne wyróżniają się - w ocenie autorki - kompleksową analizą metod i narzędzi kształtujących postawy i zachowania przedsiębiorcze uczniów, dopasowaną do konkretnego przedziału wiekowego obejmującego szkołę średnią.

Unikatowość badań polega na dokładnym określeniu, najpierw planów edukacyjno-zawodowych młodzieży szkół średnich, ich dążeń do zaspakajania potrzeb wyższego rzędu uzależnionych od czynników społeczno-demograficznych i makrostrukturalnych kraju, by następnie uzyskać opinie uczniów i nauczycieli na temat działań promujących przedsiębiorczość. Zauważono przy tym, że popyt na edukację, powiązany ze wzrostem aspiracji edukacyjno-zawodowych uczniów, rodziców i środowiska lokalnego, uzależniony jest coraz bardziej od jakości kształcenia. Młodzież coraz wcześniej wchodzi na rynek pracy mając świadomość, że kariera zawodowa i powodzenie osobiste uzależnione są od ich aktywności i zachowań przedsiębiorczych oraz od posiadanych konkretnych umiejętności, pożądanых przez pracodawców.

Synteza badań i rozważań własnych oraz innych autorów pozwoliła na przeprowadzenie autorskiej analizy SWOT. Propozycja ta zawiera sugestie dotyczące mocnych i słabych stron stosowania metod aktywizujących zachowania przedsiębiorcze uczniów szkół średnich na rynku usług edukacyjnych oraz ukazuje szanse i bariery w zakresie ich stosowania (tabela 6).

Tabela 6. Analiza SWOT stosowania metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych uczniów szkół średnich.

ANALIZA SWOT	
stosowania metod aktywizacji zachowań przedsiębiorczych młodzieży szkół średnich na rynku usług edukacyjnych	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - tworzenie nowego modelu określającego współpracę rynku usług edukacyjnych z przedsiębiorcami (współpraca rządu z PARP); - ewaluacja koncepcji pedagogicznych w kierunku zwiększenia rzeczywistych oczekiwań klientów; - zwiększony zakres informacji zawodowej przekazywany przez szkolnego doradcę zawodowego na zajęciach z uczniami klas VII i VIII szkół podstawowych (od 2017/18); - zaangażowanie nauczycieli w przygotowanie uczniów do świadomej i aktywnej obecności na rynku pracy poprzez oferowanie dużej liczby bezpłatnych i różnorodnych zajęć i warsztatów w szkole; - uatrakcyjnienie i dopasowanie działań oraz projektów szkolnych z dziedziny przedsiębiorczości do oczekiwań i potrzeb uczniów w miarę swoich i szkoły możliwości; - uspołecznienie szkoły poprzez integrację ze środowiskiem, np. współpraca z innymi instytucjami rynku pracy, bankami, uczelniami, przedsiębiorcami wyjazdy edukacyjne, Targi Pracy; - etap przedzawodowy obejmuje różnorodne działania, konkursy, projekty oraz dostarczoną wiedzę i zasady z zakresu edukacji ekonomicznej, np. zakładanie firmy; - dopasowanie i modyfikacja metod kreujących przedsiębiorczość uwzględniając: wiek oraz ilość uczniów w klasach, ich zaangażowanie i zaplecze techniczne szkoły; - tworzenie <i>banku dobrych praktyk</i> do wykorzystania na różnych etapach edukacji przez aktywnych nauczycieli; - udział młodzieży oraz nauczycieli w projektach unijnych, poznając i przenosząc ciekawe pomysły na nasz rynek usług edukacyjnych, np. etapy realizacji projektów czy zasady funkcjonowania w szkole; - dydaktyka stosowana jako indywidualizacja kształcenia; - wzrost aspiracji edukacyjno-zawodowych uczniów; - kreatywna realizacja celów dydaktyczno-wychowawczych. 	<ul style="list-style-type: none"> - rachunek ekonomiczny systemu edukacyjnego w większości przeważa nad potrzebami szkoły, uczniów; - za mała liczba godzin w cyklu nauczania przeznaczona na przedmiot: podstawy przedsiębiorczości; - godziny przeznaczone na przedmiot: podstawy przedsiębiorczości nie są połączone w bloki, co uniemożliwia stosowanie czasochłonnych metod aktywizujących lub realizuje się je szybko i powierzchownie; - brak zaangażowania nauczycieli wynikający z: możliwości finansowych i organizacyjnych szkoły lub braku czasu i chęci; - zbyt liczne klasy uniemożliwiające wybieranie ciekawych metod aktywizujących, wymagających dużej koncentracji, kreatywności i spontaniczności: <i>filozofia thumu</i>, brak odpowiedniej ilości komputerów, kompletów gier ekonomicznych ; - oddolne propozycje zmian profili szkoły bądź zawodu na bardziej oczekiwany i dopasowany do potrzeb rynku pracy nie zawsze mają możliwość realizacji: braki wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej; - w wielu przypadkach brak otwartości na współdziałanie z otoczeniem gospodarczym; - brak ścisłej korelacji między przedmiotami: podstawy przedsiębiorczości a przedmiotami pokrewnymi, np. WOS, Ekonomia w praktyce, najczęściej uzależniony od jego rangi w szkole oraz od tradycji i zwyczajów panujących w szkole; - niedostateczne zróżnicowanie obecnej podstawy programowej: podstawy przedsiębiorczości oraz metod i narzędzi wykorzystywanych przez nauczycieli w zależności od czynników społeczno-demograficznych oraz geograficznych; - wyposażenie szkoły w określony sprzęt multimedialny umożliwiający komunikację z innymi zespołami uczniów poprzez platformy edukacyjne, specjalistyczne strony internetowe czy konkursy, projekty; - zbyt dużo wiedzy teoretycznej i niepraktycznej przekazywanej uczniom w stosunku do ilości

	<p>rozwijanych umiejętności;</p> <ul style="list-style-type: none"> - brak szkolnego zaplecza wspierającego aktywność zawodową uczniów; - problemy z regularnym monitorowaniem losów absolwentów szkoły i bieżącym aktualizowaniem potrzeb młodych ludzi; - zbyt mały odsetek absolwentów szkół przekształca i wykorzystuje otrzymaną wiedzę i umiejętności, postawy i zachowania w sukces zawodowy; - ciągle zbyt mała liczba zajęć praktycznych kształtująca umiejętności: językowe czy informatyczne; - brak zrozumienia, że szkoła to instytucja przedsiębiorcza i pożyteczna na niestabilnym rynku pracy.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - ujednoczona strategia rozwoju szkolnictwa ogólnego, branżowego, wyższego; - stworzenie nowego rynku usług edukacyjnych będącego wypadkową współpracy szkół, samorządów, publicznych służb zatrudnienia czy przedstawicieli świata biznesu; - modernizacja metodyki oraz treści programowych przedmiotów w zakresie promowania przedsiębiorczości oraz kształtowania umiejętności i kompetencji dostosowanych do oczekiwań pracodawców; - przydzielanie zdecydowanie większej liczby działań aktywizujących uczniom przedostatnich klas szkół średnich; - niż demograficzny implikuje większe możliwości indywidualnego wsparcia uczniów w planowaniu i realizacji jego ścieżki edukacyjno-zawodowej; - przyzwyczajanie młodzieży do potwierdzania nabytych kwalifikacji kształtujących predyspozycje zawodowe w wyniku własnej aktywności; - pokazywanie w szkole pozytywnych stron bycia przedsiębiorczym a w oparciu o całe grono pedagogiczne kształcenie postaw przedsiębiorczych u uczniów w sposób wielotorowy; - korzystanie w coraz większej skali z metod łączących edukację ekonomiczną z zabawą: edutainment; - kierunek zmiany z tradycyjnego nauczania na nauczanie z wykorzystaniem e-learningu; - budowanie nieformalnych kontaktów zawodowych: Personal Learning Networks; - podnoszenie kwalifikacji zawodowych i rozwijanie 	<ul style="list-style-type: none"> - deficyt edukacji zorientowanej na kształcenie umiejętności; - przesuwanie wagi z edukacji formalnej na rzecz edukacji nieformalnej, np. płatne szkolenia, zajęcia pozaszkolne; - brak systemowego prognozowania zmian zachodzących na rynku pracy; - brak regulacji prawnych i finansowych stosowanych przy zatrudnianiu nauczycieli szczególnie przedmiotów zawodowych; - globalizacja, zmiany technologiczne, zmiany społeczne; - szybkie zmiany na rynku pracy, a co za tym idzie duże bezrobocie szczególnie wśród młodych osób wchodzących na rynek pracy; - skupianie się na sprawdzaniu wiedzy o charakterze ogólnym; - zbyt mała liczba partnerskich przedsięwzięć ze strony przedsiębiorców oraz przedstawicieli ciekawych, przyszłościowych zawodów w przekazywaniu uczniom własnego potencjału endogenicznego; - zmniejszające się u uczniów możliwości kształtowania kompetencji społecznych, będące wynikiem skupienia się na osiąganiu jak najlepszych wyników na egzaminach końcowych i egzaminach maturalnych; - w szkołach, brak bieżących wymian sprzętu i pomocy dydaktycznych dopasowanych do postępującego rozwoju technologicznego; - brak chęci i możliwości w generowaniu know-how; - duża konkurencja na rynku pracy.

postaw i zachowań przedsiębiorczych przez całe życie; - uzależnienie wyższej jakości edukacji od większej aktywizacji zawodowej uczniów; - dopasowanie podmiotów funkcjonujących na rynku usług edukacyjnych do postępujących zmian.	
--	--

Źródło: opracowanie własne.

Potrzeba zaprezentowania analizy SWOT, będącej rekomendacją wykorzystania metod aktywizacji przedsiębiorczości młodzieży szkół średnich oraz pokazanie szans i barier omawianego problemu, wynika z postrzegania problemów kształtowania przedsiębiorczości wśród młodzieży szkolnej, określenia wpływu edukacji na promowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych uczniów, umożliwienia im kreowania i realizowania własnych aspiracji edukacyjno-zawodowych oraz poprawienia ich pozycji na konkurencyjnym rynku pracy. Postulaty zebrane w tabeli 6. są ważne z punktu widzenia podejmowania nowych działań i prób związanych z tworzeniem systemu współpracy szeroko rozumianego szkolnictwa (nie tylko zawodowego i wyższego) z wymaganiami współczesnej gospodarki w aspekcie oddziaływania środowiska lokalnego, krajowego oraz globalnego.

Przedstawione sugestie dotyczące mocnych stron omawianego problemu są natury endogenicznej, powiązane z rynkiem usług edukacyjnych. Wyszczególniono w tym obszarze duże zaangażowanie kapitału ludzkiego, jego umiejętność dzielenia się wiedzą, indywidualizację kształcenia oraz uspołecznienie edukacji.

Jednocześnie do słabych stron wykorzystania metod aktywizacji przedsiębiorczości młodzieży szkół średnich zaliczono przede wszystkim ekonomiczną presję na ekonomizację rynku usług edukacyjnych. Oprócz tego wyeksponowano słaby nacisk na wiedzę praktyczną, zastępując ją często wiedzą teoretyczną, niedostateczną korelację między przedmiotami, brak organizacyjnego wsparcia pracy w szkole oraz nieprawidłową współzależność między systemem monitorowania losów absolwentów szkoły a zapotrzebowaniem zawodowym pracodawców.

Szanse natury egzogenicznej wskazują na: dalszy rozwój sektora edukacji we współpracy ze światem biznesu, uzależnienie jakości kształcenia od aktywizacji zawodowej uczniów, rozwój informatyzacji, zmiany stylu nauczania, stosowanie innowacji szczególnie w edukacji ekonomicznej, rozwijanie orientacji zawodowej oraz promocję przedmiotów i działań rozwijających przedsiębiorczość uczniów.

Zaakcentowane zagrożenia omawianego tematu powiązane są w głównej mierze z niedostosowaniem rynku edukacyjnego do zmieniającego się rynku pracy, ze zmianą priorytetów w kształceniu kompetencji społecznych i zawodowych oraz globalizacją.

Należy podkreślić, że niektóre z przedstawionych postulatów są wdrażane przez poszczególne szkoły i nauczycieli, część z nich być może jest w fazie przygotowań, a pozostałe są całkowicie lub w części w gestii rządu i sektora biznesu. Zdaniem autorki, przygotowanie młodzieży do wejścia na rynek pracy w warunkach postępującej konkurencyjności powinno być istotnym elementem edukacji szkolnej, wymagającym zastosowania wielu różnorodnych metod i narzędzi kształtujących oczekiwane postawy i zachowania uczniów. Zatem należy rekomendować przeprowadzenie kolejnych, pogłębionych badań w tym obszarze. Ich rozszerzenie pozwoli dokonać potrzebnych porównań oraz wyciągnąć wnioski odpowiadające sytuacji w rozpatrywanym regionie, województwie, a następnie w kraju.